

4. Семенов В.Г. Дидактична гра / В.Г. Семенов. – К. : Педагогіка, 1992. – 104 с.
5. Стронин М.Ф. Обучающие игры на уроке английского языка : пособ. для учителя / М.Ф. Стронин. – М. : Просвещение, 1981. – 112 с.
6. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. – University of Southern California, 1987. – 250 p.
7. Krashen S. Second Language Acquisition and Second Language Learning. – Oxford : Pergamon Press, 1981. – 170 p.
8. Herrel Adrienne L. Fifty strategies for teaching English learners. – Pearson Education. – Upper Saddle River : New Jersey, 2000. – 239 p.

ТКАЧЕНКО Л.П.

ОСОБЛИВОСТІ РИТОРИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ СТАВРОПІГІЙНОЇ ШКОЛИ (XVIII ст.)

Українська риторична школа накопичила чималий досвід організації навчального процесу, написання необхідних посібників, підготовки вчителів-риторів. Сьогодні, коли риторика вводиться до навчальних програм школи і вишів, коли значно посилюється інтерес до риторичної підготовки фахівців різних галузей, існує об'єктивна потреба в глибокому аналізі вітчизняної педагогічної спадщини в цілому і досвіду навчання риторики в українських закладах освіти в різні роки зокрема.

Ставропігійний інститут – один з найдавніших навчальних закладів на теренах Західної України. Його діяльність досліджували О. Барвінський, С. Бендасюк, М. Возняк, В. Гнатюк, Я. Головацький, М. Демкович-Добрянський, Б. Дідицький, Д. Зубрицький, І. Левицький, І. Орлевич, А. Петрушевич, Ф. Свистюн, І. Шараневич, В. Щурат та інші. У їхніх працях розкрито різні аспекти просвітницької, релігійної, суспільної діяльності Ставропігії. Однак змістовий компонент навчання та особливості викладання дисциплін основного циклу залишаються маловивченими.

Мета статті – розкрити особливості риторичної підготовки учнів Ставропігійної школи у XVIII ст.

Останні десятиліття існування Речі Посполитої позначились загальним занепадом освітнього рівня українського народу, що об'єктивно сприяло асиміляції останнього панівними польськими верствами. За характеристикою дослідника українсько-польських відносин М. Демковича-Добрянського, впродовж XVIII ст. український народ було фактично зведено до становища “етнографічної маси”, українська шляхта або ополячувалась, або деградувала до рівня селян, а “єдина українська організація – уніатська церква, позбавлена маєтків і можливості освіти, не становила ніякої політичної сили”. Іван Франко відзначав, що в цей час “при руській мові, при руській народності лишалися тільки прості хлопи і вбогі та маловчені сільські священики. Вищі духівники єпископи та каноніки говорили й писали по-польськи або по-латині” [8, с. 66].

З переходом Галичини під владу Австрії виникли передумови для певного покращення рівня освіти української суспільності. Урядова шкіль-

на комісія, яку було створено в цій провінції в 1776 р., дійшла висновку, що місцеве руське населення, яке розмовляє власною мовою, не зобов'язане навчатися польською. У перші роки австрійського правління було порушено питання про руську мову як мову навчання в народних (початкових) школах Галичини. Спроби розв'язання цього питання неодноразово здійснювались у контексті реформ Марії-Терези, Йосифа II, Леопольда II, що проводились у галузі освіти в Австрії. Ці реформи мали на меті, передусім, уніфікування освітньої системи й вирівнювання загальноосвітнього рівня населення держави, щоб “заснувати матеріальний добробут народів і злучити родоплемінні народи в одну органічну державну цілість” [3, с. 56].

Дослідник українського шкільництва за часів Австрії І. Левицький підкреслював, що реформи австрійських правителів і, особливо, Йосифа II мали практичний характер, бо передбачали, що “школи народні мали ширити відомості між найширшими кругами людності, аби нарід мав із них користь при розвиванню промислу, ремесла і рільництва. Тим сподівався він (Йосиф II. – *I.O.*) осягнути побільшення продукції, краще використання джерел доходу, побільшення числа людності та піднесення мілітарної сили” [7, с. 46]. Йосиф II продовжував шкільну реформу Марії-Терезії, котра ще в 1774 р. затвердила закон про реформу народної школи, наслідком якої було створення трьох типів народних шкіл: парафіяльних (однокласних) з навчанням рідною мовою, тривіальних (трьохкласних) і головних (чотирикласних) з вивченням німецької та латинської мов. Більш послідовний у здійсненні реформ Йосиф II прагнув остаточно підпорядкувати школи державі, створити дієвий шкільний нагляд і забезпечити школам, передусім найнижчим, міцні підстави існування [7].

Поштовхом до реформи шкільництва в Галичині стало опублікування документа “Система виховання”, в якому наголошено, що нова система шкільництва повинна враховувати мовні, етнічні, соціальні особливості населення провінцій імперії. Своім розпорядженням від 17 серпня 1786 р. Галицьке губернаторство визнало руську мову “національною” (*Nationalsprache*), краєвою й дозволило викладання нею, щоправда, тільки у вищій школі. У 1787 р. з метою підготовки руських священиків до сану, уряд відкрив паралельні до основних занять латинською мовою у Львівському університеті студії руською мовою (*Studium Ruthenum*) на філософському та теологічному факультетах. До роботи в них було залучено найвідоміших руських учених того часу.

Шкільний статут від 22 березня 1787 р. теоретично визнавав руську мову придатною до викладання у школах, а розпорядженням від 4 серпня 1791 р. губернаторство розпорядилося відкривати в містечках, де не було тривіальних німецьких або польських шкіл, руські навчальні заклади. Оцінюючи реформи Йосифа II та інших австрійських монархів у сфері освіти, Іван Франко писав, що вони “були першими по довгих століттях правителями, які не лише допустили руську мову до викладів, але й самі дбали про її поширення. Відтак, вони не прагнули до безоглядного онімечення наро-

дів, а передусім – про поширення освіти серед темних мас, до чого найшвидше могла допровадити тільки наука рідною мовою”.

У 80-х – на початку 90-х рр. XVIII ст. австрійський уряд не лише погоджувався на відкриття нових руських шкіл, а й прагнув надати міцних підстав вже існуючим навчальним закладам. Останніх на час приєднання Галичини до Габсбурзької монархії було небагато. Вони діяли переважно у великих містах; натомість у сільських парафіях їх практично не було. Руською мовою викладали в школі Ордену Василіян у Бучачі, монастирській школі в Лаврові та Василіянській гімназії в Дрогобичі. Більшість із них була заснована у другій половині XVIII ст. Тривалішою традицією серед них виділялася лише одна руська школа, що діяла при Успенському Ставропігійському братстві у Львові. Це була найдавніша з існуючих на той час школа в Галичині, заснована в 1586 р. Її заслуги перед українським народом були загальноновизнаними: за оцінками істориків, з кінця XVI ст. Ставропігійська школа була “першим і найславнішим вогнищем, з котрого сіяли сонячні промені освіти не тільки на всю Україну, але й на сусідні слов’янські землі і своїм світлом довели до пробудження народної свідомості в широких верствах нашого народу”, спричинилась до його відродження, була “довший час світочем для всієї західної Русі”. Школа Львівського братства була першим в Україні утримуваним на громадські кошти всестановим навчальним закладом, в якому початкове навчання поєднувалося зі школою нового типу. За рівнем освіти (школа семи “вільних мистецтв” – наук “тривіуму” (граматика, риторика, діалектика) та “квадриуму” (арифметика, геометрія, музика, астрономія), а також мов (у жалуваних грамотах патріархів і королів вона окреслювалась як “школа елліно-слов’янського й латино-польського письма”). Ставропігійська школа посідала одне з чільних місць у тодішній Речі Посполитій. У ній застосовувалися найпередовіші на той час форми організації навчального процесу, з неї вийшла ціла плеяда діячів українського відродження XVII ст.

Однак із середини XVII ст. школа Ставропігії почала занепадати. Головною причиною цього була внутрішня політична нестабільність Речі Посполитої. У XVIII ст. школа остаточно втратила рівень вищої й еволюціонує до статусу нижчої – початкової, на яку вона фактично перетворилася на момент приєднання Галичини до Австрії. Позаяк школа мала громадський, незалежний від держави характер, бо діяла під патронатом і завдяки благодійності братчиків, її існування не відповідало чинному австрійському законодавству. В Австрії всі школи контролювались і були підзвітні державним органам, діяли за уніфікованими програмами, єдиними були вимоги щодо вчителів та учнів. У зв’язку із загальним політичним курсом Йосифа II на ліквідацію чернечих орденів та церковних братств, наприкінці 1780-х рр. під загрозою закриття опинилася й школа Успенського братства. Водночас та обставина, що австрійські органи влади, які широко практикували у шкільництві систему патронату для зміцнення матеріальної бази тривіальних шкіл (обов’язок доміній, сіл, парафій утримувати й піклуватися школами), давала братчикам додатковий шанс продовжити існуван-

ня своєї установи у трансформованому вигляді, адже Братство виконувало опікунські функції над школою. Цю обставину усвідомлювали самі діячі Ставропігії, які в спеціальному зверненні до Йосифа II підкреслювали важливість свого опікунства над руською школою й тому просили залишити це право за їхньою організацією [3, с. 89].

Таким чином, унаслідок реформи 1788–1789 рр. Ставропігійський інститут був звільнений від обов'язку утримувати вищу школу, зберігаючи за собою тільки право утримання ритуальної (церковної) школи. З того часу школа Ставропігії набувала чітко вираженого характеру бурси, а існуючий при ній з кінця XVI ст. гуртожиток-інтернат для бідних дітей став синонімом Інститутської школи, бо його вихованці, що з 1789 р. мали обов'язок навчатися в державних школах, обов'язково відвідували заняття з рідної мови й релігії у Ставропігійській школі. Отож, колишня Ставропігійська школа семи “вільних мистецтв” зберегла звання училища, а насправді в період австрійського панування була тільки бурсою, де “вихованцям, що відвідували державні школи, викладались домашні предмети”. У XIX ст. у документах Ставропігійського інституту застосовувалося визначення “школа” або “бурса”.

Процес злиття школи та бурси Ставропігії розпочався, очевидно, значно раніше й був спричинений загальним занепадом рівня освіти у Ставропігійській школі. Вже з 1751 р. про префекта школи писали як про префекта бурс. Йосиф II окреслював обов'язок покровительства Ставропігії над школою як передусім патронат над “малоїмущими дітьми”, що утримуються на кошт Інституту в бурсі. Наступні розпорядження австрійських органів влади зобов'язували членів Інституту опікуватися дітьми, батьки яких не могли оплачувати науку. Самі діячі Інституту трактували утримуваними ними “русську школу” як “школу убогих студентів при Львівській Ставропігійській церкві”. З кінця XVIII ст., “школа” і “бурса” стали синонімами, а діяльність Ставропігії як патрона бурси набрала характеру суспільної доброчинності. За часів Австрії саме підтримка убогої молоді стала головним завданням освітньої діяльності Ставропігії.

З 1788 р. доброчинність Інституту в справі виховання й навчання молоді була підпорядкована освітній політиці Австрійської монархії. Цю особливість діяльності бурси відзначав у 1830 р. віце-сеньйор Ставропігії Іван Сітницький, який писав, що “обов'язок Інституту полягає в тому, щоб з (власних) доходів освічувати молодь для добра краю й релігії”. Метою морального виховання в Ставропігійській школі проголошувалось “формування в учнів характерів, опертих на глибокій вірі й любові до ближнього”, яке “надасть суспільству вмілих діячів й прихильників поступу до великих і незнищуваних ідеалів”. Виховання в дусі релігійної моралі, на думку членів Інституту, було важливим елементом у формуванні суспільної пошти “добрих і вірних (тронові) русинів”.

Діяльність Ставропігії на ниві освіти в інтересах Австрійської держави остаточно регламентувала єдина для імперії Габсбургів “Політична устава шкільна” (1805). Цей документ значно знизив рівень вимог до учнів

у вивченні світських дисциплін, а в навчальному процесі на зміну методам, що розвивали в учнів самостійне мислення, прийшло сліпе запам'ятовування офіційних догм, формування всебічно розвинутої особистості замінило виховання вірнопідданців. У відповідну залежність від цих вимог потрапив дидактичний процес у школі Ставропігійського інституту.

Обсяг викладання у Ставропігійській бурсі (за станом на 1852 р.) охоплював три послідовних ступені (відділи):

1) підготовчий або букварний, розрахований на один рік навчання, включав у себе такі предмети: “богочестіє”, читання букваря, церковно-слов'янська граматики, рахунок, “краснопис” (“чистопис” і каліграфія), нотний спів, а також ряд релігійних дисциплін;

2) перший відділ поглиблював знання, які були отримані учнями на підготовчому етапі; у ньому викладались: “богочестіє”, читання псалмів і роздуми, церковно-слов'янська граматики, переклад псалмів, слов'янсько-польський словар, чистопис, рахунок, нотний спів і церковні книги (“Рука Дамаскіна”, “Ірмологіон”, “Тропарі” і “Кондаки” та ін.);

3) другий відділ був удосконаленням попередніх – тут викладались ті самі предмети, що й на попередньому етапі, а також болгарське письмо і переклад Святого Письма.

Навчання граматики відбувалося тричі на тиждень. Окрім вивчення цих предметів, учні були зобов'язані протягом чотирьох років навчання в бурсі двічі на тиждень відвідувати уроки церковного ритуалу і співу й один раз на тиждень – музики. У вільний від науки час вони могли вивчати стенографію, іноземні мови, вдосконалювати читання або гру на музичних інструментах.

Однак Ставропігійна школа вважалася передовою для свого часу, оскільки в ній викладали риторику. Читати курси риторики були покликані найкращі ритори-вчителі. Курс риторики спирався на класичні традиції античного красномовства. Обов'язковими для читання, заучування та цитування були твори Арістотеля, Квінтіліана та Цицерона. На кращих зразках показувалися приклади створення композиції промови, елементів захоплення слухачів, привертання уваги аудиторії. Значна увага приділялася творам релігійного характеру. Оскільки бурсаки мали бездоганно знати Святе Письмо, курс риторики готував їх до процесу вільного володіння релігійними поняттями, трактуванням окремих місць, тлумаченням спірних питань. Риторика як навчальна дисципліна виховувала не тільки майстерне володіння словом, а й уміння дискутувати, аргументовано доводити і, найголовніше, давала значну мовленнєву практику, причому кількома мовами одночасно. Кращі випускники риторичного курсу ставали викладачами Ставропігії або впливовими священнослужителями.

Навчання у Ставропігійській бурсі тривало п'ять (разом з підготовчим) років, після чого вихованці бурси, в разі успішного завершення її курсу, ще два роки відвідували державний навчальний заклад.

За своєю дидактичною структурою Ставропігійська школа об'єднувала три курси: підготовчий, перший і другий. В “Уставі шкільному”

(1805) відзначалося, що для кращого ефекту одночасного навчання належало розділяти учнів тривіальних шкіл на два класи. Навчання в першому з них тривало два роки, у другому – чотири роки.

У першому відділі тривіальних шкіл вивчався малий катехізис, читання по складах із застосуванням правил, писання окремих рисок і літер, складів і слів, усного обрахунку. У другому відділі особливо ретельно вивчалось Святе Письмо та інші джерела християнства. З тривіальною державною школою Ставропігійську бурсу зближувало й те, що вона містилася при церковній парафії, займала одне приміщення, а виклади проводились одним учителем. Привілейований характер Ставропігійської школи у викладанні руською мовою було закріплено рішенням спеціальної державної комісії у справі можливого викладання руською мовою у школах Галичини, цісарським рескриптом від 16 квітня та ухвалою Галицького губернаторства від 22 травня 1818 р. Зокрема, в цих документах підкреслювалось, що “в школах народних, в яких навчаються діти лише греко-католицького обряду, все навчання має відбуватися руською мовою”.

Процес навчання в Ставропігійській бурсі відбувався колективно: учні за вчителем хором читали, рахували, зазубрювали коментарі. Індивідуальні й вікові особливості учнів у школі не враховувались. Така система не потребувала особливих зусиль від учителя, і на нижчих ступенях навчання його нерідко заміняли кращі учні зі старшого відділу. Вони могли самі тимчасово проводити навчання за відсутності вчителя.

Глибоких знань таке навчання зазвичай не давало, але мінімальний рівень освіти забезпечувало. Успішність засвоєння певного обсягу матеріалу контролювалася на щорічних іспитах, які відбувалися переважно влітку або восени. Іспити вихованців Ставропігійського інституту організовувались досить помпезно. На них запрошувались братчики й гості: шкільні інспектори, чиновники, заслужені діячі освітніх інституцій. Таким способом Ставропігійський інститут рекламував свою освітню діяльність, підкреслював важливість своєї ролі в суспільному житті українців. З 1848 р., щоб привернути увагу суспільності, Ставропігійський інститут друкував у “Зорі Галицькій” оголошення про результати іспиту. Так, у числі 15 за 22 серпня 1848 р. повідомлялося, що учні відбули публічний іспит у чотирьох відділах, “пописуючись з виучення читання, граматики, “руки Дамаскіна”, числення, писання, співу, всього співу церковного, також музики і свідомості уставу церковного. Попис той дуже добре випав. Один із питомців, Площанський, виголосив промову, в церковному язиці уложену. Яків Козак “декламував стих в нашой власной руской мове утворений”. Про результати іспиту повідомлялося й місцевим органам влади. Після успішного закінчення останнього відділу бурси учням видавалися свідоцтва.

Провізоріат Ставропігійського інституту здійснював найпильніший нагляд над складом бурси, слідкуючи не лише за навчальним і виховним процесом, а й за підбором кандидатів до навчання в бурсі. При цьому він мусив враховувати критерії, що були визначені австрійською владою. Бурсаки походили головним чином із сімей бідних священиків чи селян й не-

рідко були сиротами. На це вказують постійно згадувані в документах Ставропігії терміни “убогі студенти”, “діти Інституту”.

Висновки. Таким чином, риторична підготовка учнів Ставропігійної школи здійснювалася як у процесі навчання, так і шляхом самоосвіти. Річні іспити передбачали виголошення промов, виразну декламацію, трактування положень Святого Письма. І хоч Ставропігійна школа орієнтувалася на підготовку священнослужителів, риторика давала змогу інтегрувати одержані знання, сприяла підвищенню освітнього рівня.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі змісту програм різних українських закладів освіти періоду XVI–XIX ст.

Література

1. Ваврик В.Р. Школа и бурса Львовского Ставропигиона / В.Р. Ваврик // ВСИ. – 1933. – С. 25–54.
2. Зубрицький Д. Летопись Львовского Ставропигийского братства / Д. Зубрицький. – Львов, 1926. – 173 с.
3. Из истории Ставропигийского института // ВСИ. – 1923.
4. Исаевич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку укр. культури XVI–XVIII ст. / Я.Д. Исаевич. – К. : Наукова думка, 1966. – 251 с.
5. Крип'якевич І. Ставропігійська літографія в рр. 1847–1854 / І. Крип'якевич // Збірник Львівської Ставропігії / [за ред. К. Студинського]. – Л., 1921. – Т. 1. – С. 144.
6. Крыловский А. Львовское Ставропигиальное Братство / А. Крыловский. – К., 1904. – Т. 22. – С. 315.
7. Левицький І. Галицько-руська бібліографія за 1772–1800 / І. Левицький // Відбиток з НТШ. – Л., 1903. – Т. 52.
8. Орлевич І. Видавнича діяльність Ставропігійського інституту у 1788–1848 рр. / І. Орлевич. – Л., 1996.

ФУНТИКОВА О.А.

БУДУЩЕМУ ПЕДАГОГУ О ФИЛОСОФСКИХ ОСНОВАХ ДИДАКТИКИ ФРИДРИХА ФРЕБЕЛЯ

Цель статьи – раскрыть основные философские позиции Ф.В. Шеллинга и их влияние на дидактику Ф. Фребеля.

Обращаясь к историческим основам дошкольной педагогики, можно констатировать тот факт, что дидактика имела свой долгий путь развития. Я. Коменский создает детские иллюстрированные энциклопедии о человеке “Мир чувственных вещей в картинках” (1658 г.), “Открытая дверь языков и всех наук” (1631 г.). Ж.-Ж. Руссо излагает взгляды о соответствии природы ребенка и естественных законов его развития. И. Песталоцци разрабатывает задачи, содержание и методы дошкольного воспитания ребенка в семье. Р. Оуэн создает “институт для формирования характера”, где впервые был внедрен опыт общественного воспитания детей дошкольного возраста (Англия, 1816).

Фридрих Фребель (1782–1852) сыграл огромную роль в становлении дошкольной педагогики как самостоятельной науки, критиковал совре-